

Deltaker eller tilskuer? Kveldsfunderinger om kirke, fotball og korsang

Per Kristian Aschim, Den norske kirkes presteforening

NPS 31. august 2015

Den svenske tegneren Albert Engström har en tegning fra et husforhør hvor presten spør en gammel kone om hun kan regne opp de tre personer i treenigheten. Gamle frun svarer: "Å nei, pastor, jag vet inget. Alt jag har kunnat har jag lärt bort til mina barn".

"Alt jag har kunnat har jag lärt bort til mina barn"

1. Jeg tror ikke egentlig det var med reformasjonen det begynte. Selv om Martin Luther sto der og ikke kunne annet, og erklærte det lite tilrådelig å handle mot sin samvittighet. Det ble ikke noen dramatisk endring i den religiøse autoriteten med det første - for folk flest. Konger og fyrster overtok autoritetsutøvelsen som biskopene hadde hatt. Men, jo, kanskje: Reformasjonen hadde et pedagogisk program. Messe på folkespråket. Troen skulle synges inn i sjelsdypet på morsmålet.

Men fortsatt var prestene bærere av det religiøse språket. De leste fra skriften, og de fortolket skriften. Folket lærte seg budene, trosbekjennelsen, Herrens bønn og ordene ved dåp og nattverd. Resten av det religiøse språket ble forvaltet av prestene. Skulle en lekmann gå ut over det, skulle det leses fra Skriften eller fra en postille skrevet av en prest.

Ekklesiologien var enkel. Kirken besto av hørere og lærere. Akkurat som samfunnsstrukturen var enkel: Riket besto av øvrighet og undersåtter, husstanden av husfaderen og hans undergivne husstand.

2. Kanskje er det pietismen på 1700-tallet som har skylda? Med konfirmasjonsopplæring og allmueskole skulle allmuen, folket, nå lære seg vesentlig mer av det religiøse språket. De skulle bli i stand til å sette ord på sin troserfaring. De lærte mer systematisk å lese, og leseferdigheten ble utøvd ved å lese salmebøker, andaktsbøker, postiller, og i noen grad også Skriften selv.

Det er nå det skjer - i Norge i alle fall: En ulærd bondedreng fra Østfold, Hans Nielsen Hauge (men også andre), begynner å ta det religiøse språket i sin munn. Han ikke bare leser fra postillen. Han preker, forkynner. Skriver salmer. Tar de pietistiske prestenes ord, og ordene fra kirkens

fromhetstradisjon og preker. Går inn i prestens domene og prestens rolle, men som omvandrede predikant. Han sprenger husandaktens form og ramme. Hvor har han lært ordene? I kirken, av presten og av bøkene i prestens bokhylle. Og han finner tilfang til en ramsalt kritikk av prestene. Kirken har "lært bort" det religiøse språket til lekmenne. Nå får den språket i retur!

3. Eller var det kanskje reguleringen av folks arbeidstid og arbeidsforhold på begynnelsen av 1900-tallet? Folk fikk regulert arbeidstid, men dermed fikk også den tiden som ikke gikk til arbeid et navn: Den ble "fritid". Mens det før var skille mellom arbeid og helg, ble skillet mer og mer et skille mellom arbeid og fritid.

Göran Tunström skildrer minnet om skillet mellom arbeid og helg slik i romanen "Berømte menn som har vært i Sunne":

Det er hovedpersonen Stellan Jonsson som forteller:

"Jeg er den siste i Sunne som raker havegangen. Jeg kan ikke gi opp. Kanskje er det latterlig, men jeg vil ikke ... hvordan skal jeg si det, la ukens fotspor føre rett inn i Sabbaten, om jeg skal tørre å bruke et sånt uttrykk. Naboene er jo i og for seg unnskyldt, de har stenheller istedenfor grus. Anita var inne på samme tanke, på den tiden: "Drive på og slite på den måten der." Det var ikke slit, det var ... hellig. En gang rakte alle grusgangene sine før helgen ble ringt inn. En gang slo alle seg ned på verandaen når kirkeklokkene begynte å slå, og betraktet sine grusgangens ubetrådte verden.

Man skaper seg rene flater. Man går inn i et annet rom; helgens rom. Nei, Sabbatens (...)"¹

Tiden som ikke bruktes til arbeid ble verdslig fritid, sekularisert fritid. Også arbeidet ble mer verdslig når det ikke vekslet mellom arbeid og helg, hvor helgen helliget også folks ærlige arbeid. Hva slags helligelse skulle ligge i begrepet fritid? Med fritiden kom fritidsaktiviteten, rekreasjonen, sporten. Helligdagslovgivningen rammet inn et stykke av fritiden, men kunne ikke hindre at den ble brukt til turer i Guds frie natur og slikt.

4. Og hva betød innføringen av radiooverførte gudstjenester? Nå kunne man være tilhører til en gudstjeneste uten å være tilstede. Man fikk bare gudstjenesten som lyd, ikke som visuell opplevelse, ikke som kroppslig deltaker på gudstjenestens sted. I hvilken grad førte dette troen bort fra fellesskapet og opp i hodet som noe kognitivt?

---

¹ Göran Tunström: Berømte menn som har vært i Sunne, norsk oversettelse, Oslo 2000, s.278

Nå var jo vektleggingen av forkynnelsen sterk i etterreformatorisk lutherdom. Mine besteforeldre fra Troms i Nord-Norge oppfattet fortsatt det å gå til gudstjeneste primært som "å høre preika". Å gå til gudstjeneste var å gå til preik. Velsignelsen var viktigere enn sakramentet. Den individuelle høring av evangeliet var viktigere enn å ta del i fellesskapet i lovprisning, forbønn og i kommunionen.

Kanskje hadde de lært også det av kirken, av den gamle klokkerbønnen:

Herre! Jeg er kommet ind i dette dit hellige hus for at HØRE hvad du, Gud Fader, min skaper, du Herre Jesus min Frelser, du Hellige Aand, min trøster i liv og død, vil tale til mig.

Herre! Lad nu op mit hjerte, ved din Hellige Aand, saa jeg av dit ord maa lære at sørge over mine synder, og tro i liv og død paa Jesus, og forbedre mig hver dag i et hellig liv og levnet.

Det høre og bønføre du ved Jesus Kristus! Amen.²

Skillet mellom hørere og lærere ble fortsatt understreket i klokkerbønnen. Med radioen kom også et fysisk skille som understreket avstanden mellom høreren hjemme i sin stue og læreren i kirken.

5. Siden har vi fått fjernsyn (TV) som har fylt tiden vi før brukte til å gå på møter. Fellesskapet forsvant ikke med radioen. De kristelige foreningenes storhetstid i Norge kom dels i mellomkrigstiden, dels i de første 20 årene etter annen verdenskrig. Den store nedgangen begynte på 1980-tallet, omtrent samtidig med at mediemonopolet falt. Før var det ett folk, en kirke, en radio- og en tv-kanal. Nå ble mediemangfoldet kastet inn over oss. Av noen sett som mulighet for mediemisjon gjennom nærradioer og kristelige TV-kanaler. For flere fikk kirke og religion en mer tilbaketrengt plass i oppmerksomhetsflommen. Og viktigst: Det ene autoriserte bildet av virkeligheten gjennom enhetsskolen, statskanalen og statskirken ble utfordret av et mangfold av andre aktører.

Og da har jeg ikke engang nevnt Internettet som har preget livsverdenen vår de siste 20 år.

Deltaker eller tilskuer?

Tittelen henspiller på den norske filosofen Hans Skjervheim - et av hans mest berømte essays:

"Deltakar og tilskodar" – var et innlegg i striden om positivismen. Mennesket kunne aldri reduseres til "objekt" for Skjervheim. Skjervheims anliggende kan oppsummeres slik: "Å forstå mennesket er å forstå et vesen som selv er i stand til å forstå og å forstå seg selv."³

---

² Alterbok for Den norske kirke, Kristiania 1920, s.2.

³ Asbjørn Aarnes: "Hans Skjervheim og norsk filosofi" i: Hans Skjervheim: *Deltakar og tilskoder og andre essays*, Oslo 1996, s.20.

Jeg skal ikke gå videre på positivismekritikken og i den filosofiske modusen så sent på kvelden, men fundere litt videre om dette med deltakere og tilskuere. Og det er her fotball og korsang kommer inn.

Hvis vi betrakter kirke- og menighetsliv i dag – hva slags sosial samhandling – hvilke deltakelsesformer vi ser, hvordan de religiøse praksisene organiseres og hvordan vi forholder oss til dem, så slås jeg av og til av noen paralleller til idretten og kulturlivet.

I idretten har vi toppidrett og breddeidrett. Noen få er toppidrettsutøvere. Mange av oss er tilskuere. Vi sitter foran TV eller vi går på stadion sammen med andre tilskuere. Mellom tilskuerne er det ofte et slags fellesskap, men oftest ikke et personlig. Men vi deler samme opplevelser.

Deltakelsesformen er annerledes i breddeidretten. Enten deltar vi selv i idrettsaktiviteten, eller vi følger våre barn til fotballtrening og kamper, involveres som trenere, støtteapparat eller med dugnadsoppgaver – såkalt "frivillig innsats". Vi blir del i en annen form for fellesskap enn tilskuerfellesskapet.

Gleden over idretten og samhørighetsfølelsen kan oppnås – på forskjellig vis – gjennom de ulike deltakelsesformene. Den ene formen er mindre personlig intensiv enn den andre.

Noe av det samme gjelder kulturlivet. Vi har profesjonelt kulturliv og amatørkulturlivet. Vi går på konserthuset, i operaen eller teateret – som regel for å oppleve stor kunst, sjelden fordi vi kjenner de som opptrer. Men vi deler tilskueropplevelsen med andre interesserte og inngår i fellesskapet av musikk- eller teaterinteresserte.

Annerledes med amatørkulturlivet. Det er ikke alltid vi går og hører på skolekorpset eller bygdekoret for å få en stor kunstopplevelse, men fordi vi kjenner noen som er med. Vi er kanskje med i bygdekoret selv fordi vi liker å synge og fordi det gir oss et sosialt fellesskap. Igjen – ulike deltakelsesformer som gir ulike former for sosial samhørighet og samhandling omkring gleden ved sang og musikk eller teater og så videre.

Er det tilsvarende i kirken? Jeg tror vi i våre folkekirker har noe av det samme. Jeg foreslår som tilsvarende for kirken at vi har høytids- og katedralkirken og nærmiljøkirken. I Oslo domkirke deltar ofte Oslo domkor i gudstjenesten. Av og til framfører de kirkemusikk av Bach i messen. Liturgiske ledd som menigheten normalt deltar i, erstattes av kirkemusikalske korsatser hvor menigheten i større grad blir tilhørere. Et liturgisk liv på "elitenivå", og gjerne med dyktige liturger og predikanter. Slike gudstjenester tiltrekker kirkegjengere fra et stort område, langt utenfor domkirkens soknegrenser. Den lokale tilhørigheten til et menighetsfellesskap av fastboende i soknet betyr lite.

I Ås utenfor Oslo der jeg bor, har vi to kirker. En tradisjonell langkirke i mur fra 1860-årene, og en moderne (og billig) arbeidskirke fra 1980-tallet bygd på dugnad av menigheten og eid av en privat stiftelse. Omkring begge kirker er det bygd et gudstjenesteliv med involvering av lekfolk fra Ås som kirkeverter, tekstlesere, klokkere, frivillige kirketjenere, kirkekaffekokere o.s.v. Arbeidskirken er rom for ulike menighetsaktiviteter og leies også ut til alt fra minnesamvær og dåpsselskaper, til bridgeklubben, bygdekoret og yogaen. Hvert år er det et stort loppis/loppemarked – det største i bygda. Det er trosopplæring, familiemøter, misjonsforeningsmøter og mye annet. Familiegudstjenestene myldrer av liv når bygdas fireåringer får sin kirkebok, konfirmantene kommer og ofte deres foreldre, til de åtte foreskrevne gudstjenester. Kirken er en kirke for nærmiljøet. Arbeidskirken er ikke høytidelig og sakral. Den blir på sitt mest sakrale ved de menneskene som samles til gudstjeneste – nærmest på tross av de trivielle trehvite, hytteaktige veggene. Denne kirken har blitt opplevd som et hjem for mange barn og unge som har fått utfolde seg der. Dette smitter også over til den gamle kirken i Ås – menigheten samles til gudstjeneste annenhver gang i de to kirkene. "Elitekirken" – domkirken, og "Breddekirken" – nærmiljøkirken – gir helt ulike opplevelser av fellesskap og deltakelse.

Noen videre funderinger:

Mennesker i vår tid forholder seg fritt til både kirke, fotball og kultur. Vi velger hva vi deltar i, og deltakelsesformene er ulike. Hva slags fellesskap som oppstår henger sammen med deltakelsesformen. Dette er relevant for ekklesiologien - for våre menighetsbilder og menighetsidealer.

Kirken er (også) et stykke verden. Det bør derfor ikke overraske oss at vi søker kjente menneskelige organisasjonsformer og samhandlingsformer når vi vil være kirke sammen.

Kirkens "rummelighet" står høyt i kurs som kirkelig verdi i Norden. Men har denne "rummeligheten" en tilskuermentalitet som forutsetning? Hvordan opprettholder man kirken som sosial realitet, hvordan rekrutteres det inn til denne "rummelige kirken"? Blir kirken med denne deltakelsesformen fortsatt en prestekirke med hørere og lærere? Opprettholder den et autoritetsmønster i kirken som vi ellers i samfunnet og kulturen har forlatt? Eller stiller den kirkegjengeren fri til å forholde seg ut fra sine forutsetninger til evangeliet og kirken? Blir dette en individualiserende kirke som overlater troen til den enkeltes subjektivitet, og hvor troens fellesskapsdimensjon kommer til kort, eller er det bare en annen måte denne fellesskapsdimensjonen ivaretas på?

På den annen side: Deltakermentaliteten. Dugnadskirken. Aktivitetskirken. Den trekker deg inn i et fellesskap, i alle fall rundt aktivitet og samhandling. Skaper den det gode kristne fellesskapet i

menigheten, eller reduserer det oss til "frivillige" som blir en slags arbeidskraftressurs for det presten eller menighetsrådet eller en komité gjerne vil holde i gang av virksomhet? Hva gjør vi med de konformitetsdannende elementene i en slik deltakerkultur? Hvordan skaper man evangelisk frigjørende fellesskap når sosiale fellesskap om et dypt eksistensielt anliggende så lett fører til inngrensning av de engasjerte?

Det har skjedd en interessant begrepsforskyvning mellom ordene "kirke" og "menighet".

Supporterklubben til fotballklubben Start i Kristiansand, i det norske bibelbeltet, heter "menigheten". Den består av de særlig engasjerte fotballfans, de som er innenfor. De fotballfrelste. Hvordan ord brukes når de overføres til andre sammenhenger, avslører ofte hvordan vi tenker. Det er tydelig at "menighet" har mistet sin opprinnelige betydning: "gemeinde" - det vanlige, alminnelige - og glidd til å bety "de som er særlig engasjert i en særinteresse", enten det er religion eller fotball.

Ordet "kirke" – som kommer av "kyriake" – det som er kalt ut av Herren, det som er gjort særskilt – har i stedet blitt det rummelige uttrykket. Der "kirke" i utgangspunktet var ordet for det snevrere, og "menighet", "gemeinde" for det allmenne og omfattende, har det i vår tid blitt motsatt. "Kirke", gjerne forsterket til "folkekirke" er kirken i sin allmenhet og kirken som omfattende de mange, mens "menigheten" er blitt uttrykket for "kjernen", "de aktive", "de særskilt engasjerte".

Ordene våre og den betydningen vi tillegger dem, er ofte med på å skape sosial virkelighet.

Den danske teologen Kirsten Donskov Felter taler om den partisipatoriske vending i ekklesiologien. Det innebærer blant annet at autoritetsforholdene i kirke og teologi radikalt endres, at lekfolket oppfattes som myndige deltakere i produksjonen av mening i kirken, ikke bare som "medhjelpere" i praktisk forstand.

Kanskje er det godt at det er slik. Den finske kirkens svenskspråklige avis hadde alltid en vits trykt på tvers langs avisens rygg. En gang på 1990-tallet sto følgende sitat fra en nekrolog der:

"Ett troget lærarhjärte og två troгна lärarhänder har slutat slå."

Autoriteten kan ikke hevdes som før i kirken. Folk velger og velger bort. De velger sin egen tilknytning og deltakelse.

På et par hundre norske kirker kom det i 2014 opp et blått skilt hvor det står "Valgkirke". Det norske riksarkivet og Den norske riksantikvaren gav dette skiltet til minne om at valgene til Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814 fant sted i kirkene. Til gaven hørte også en innrammet reproduksjon av valgfullmakten som ble utstedt til de som ble valgmenn ved representantvalget.

I 1814 hadde norske innbyggere lite valg. De hørte til den evangelisk-lutherske statsreligionen ikke bare av sedvane, men nærmest av tvang. I 2014 er dette radikalt endret.

Riksarkivets og Riksantikvarens tanke var å gjøre kirkene til minnesteder for de første spirer til demokratisk styresett i Norge. Samtidig var dette å minne om at kirken den gang var en øvrighetskirke som øvrigheten, i dette tilfelle prinsregenten Christian Frederik, kunne bruke for å kommunisere sin vilje til innbyggerne, og kirken var et lydlig redskap.

I 2014 er valgkirke kanskje et mer treffende uttrykk for kirkens plass i det norske samfunnet enn noen gang før. Innbyggerne har et valg, og de betrakter i større og større grad sin tilhørighet til kirken som et valg, ikke som noe gitt, noe tradert. Tilhørigheten til Den norske kirke oppfattes annerledes enn før, må bekreftes og vedlikeholdes i større grad enn før. Hvor det fører oss på sikt vet vi ikke enda. Om "folkekirke" vil være et meningsgivende uttrykk om en generasjon vet vi slett ikke.

Inn i denne mentaliteten - at kirke er noe en kan velge å forholde seg til, eller velge bort - skal vi formidle at Gud allerede har valgt menneskene. I skapelsen og i dåpen.

Et siste spørsmål inspirert av Jürgen Habermas, som i "Theorie des kommunikativen Handelns" skilte mellom kommunikativ og strategisk handling: Er kirken et kommunikativt eller et strategisk fellesskap?

For meg er kirkens "vesen" - hvis det er noen "essens" i kirken - kommunionen, fellesskapet med den Oppstandne og mellom oss i nattverden.

Emmausvandrerne og "the eucharistic vision".

Jeg er usikker på om det er formene på fellesskapet som avgjør kirkens skjebne framover.

Sosialformene endrer seg over tid. Måtene vi er sammen på og danner fellesskap er avhengig av kulturelle koder, familiemønstre og mye annet. Jeg tror ikke kirken står og faller med den ene eller den andre formen på dette. Men kirken må alltid søke sosiale handlings- og samhandlingsformer som gjør at den kan bære evangeliet videre, ikke minst i fellesskapets urform: Det felles måltidet.

Dere kjenner fortellingen fra Lukasevangeliet om Emmausvandrerne, de som etter påskehendelsene var på vei fra Jerusalem til Jeriko, og alt det andre som skjedde da.

To menn var på vei... fra å være tilhørere, ikke en gang tilskuere. Deres bilde av hendelsene var mediert - noe de hadde hørt om fra andre. På veien kom en og gikk sammen med dem. Han åpnet skriftene for dem, og bekreftet og forklarte det de hadde hørt. Det ble kveld, og de ba ham

stanse sammen med dem på nattelosjiet. De satte seg til bords. Da kjente de ham igjen - da han brøt brødet.

Jeg vil avslutte mine kveldsfunderinger – på sen kveld – med noen ord av Bob Dylan fra albumet "Together through life": "I feel a change coming on. And the last Part of the day is already gone".